ចេតិយតំកល់ធាតុព្រះចៅពញា-យ៉ាតលើភ្នំដូនពេញ (រូបថតឆ្នាំ ១៨៨៥) ខាងលិចព្រះវិហារ បារាំងបានឲ្យធ្វើជាឆ្កើនៅកចេតិយ ដើម្បីឲ្យទាហានស្រួលមើលចលនាពួកបះបោរសម័យពិស្ណុលោក ឈូក និងក្រឡាហោមគង់ ដោយលើងតាមជណ្ដើរឫស្សីផ្អែកនិងចេតិយ ។ កំពូលចេតិយត្រូវរន្ទះបាញ់បាក់ក្នុងសម័យសាធារណរដ្ឋលន់-នល់ឆ្នាំ១៩៧០ ។

ស្ដេចត្រាញ់ដែនដីទ្រាំងត្រួតខេត្តប្រាំពីរគឺ ៖ បន្ទាយមាស បាទី ព្រៃកប្បាស ពាម កំពត កំពង់សោម និងកោះកុង ហើយឲ្យលោកចាត់ចែងប្រមូលកេណ្ឌទ័ពធ្វើសង្គ្រាមតស៊ូវាយបារាំង ដើម្បីយកអំណាចមកឲ្យព្រះអង្គវិញ ។ ក្នុងពេលជាមួយគ្នានោះដែរ អ្នកដែលជួយឧកញ្ញាពិស្ណុលោកឈូកក្នុងចំបាំងរវាងទ័ពបារាំង គឺមានបាឡាត់ង៉ែត ឧកញ្ញាហ៊ីង បាឡាត់ឈុប វង្សាអគ្គរាជកែវ ហើយសុទ្ធតែមានកងទ័ពរៀងៗខ្លួន ឯចិនឈ្មោះលីខ្វាងឃីម ក៏មានទ័ពចិននៅតំបន់កំពតបះបោរវាយបារាំងដែរ (8) ។ ដោយឈឺចិត្តនឹងបារាំងដកយកបឹងឡូនេសាទ ដែលប្រជារាស្ត្រខ្មែរធ្លាប់រកត្រីផ្គត់ផ្គង់គ្រួសារ ហើយលក់ទៅឲ្យដង្វៅឃួន លោកឧកញ្ញានរាធិបតីប្រាក់ ព្រមទាំងក្រមការក្រោមបង្គាប់ក្នុងខេត្តព្រៃវែងបានរត់ចោលរាជការ ហើយទៅកទ័ពវាយបារាំងដែរ (9) ។ ក្នុងពេលនោះមានខ្មែរជាច្រើនទៀតដែលកទ័ពវាយបារាំ

ងដូចជាបណ្ឌិតនូនៅបាត្តំ ឧកញ្ញាសួគ៌ាលោកនៅខេត្តពោធិសាត់ អាចារ្យសេងនៅល្វាឯមជាដើម (10) ។

ថ្ងៃមួយពេលដេញពួកបណ្ឌិតប្រាក់ដែលរត់គេចបាត់ត្រង់ម្តុំវត្តកោះក្របី លោកសក្តិពីរបារាំងម្នាក់ បានចូលទៅសាកសួររកចោរនោះ ពីលោកគ្រូចៅអធិការគង់ ដែលកំពុងតែឆាន់អាហារថ្ងៃត្រង់ លោកបានប្រាប់ថាពុំបានឃើញទេ ទាហានបារាំងនោះសំឡុត ហើយយកម្រាមដៃទៅចង្អុលថ្ងាសលោក ។

ថ្ងៃមួយពេលដេញពួកបណ្ឌិតប្រាក់ដែលរត់គេចបាត់ត្រង់ម្តុំវត្តកោះក្របី លោកសក្តិពីរបារាំងម្នាក់ បានចូលទៅសាកសួររកចោរនោះ ពីលោកគ្រូចៅអធិការគង់ ដែលកំពុងតែឆាន់អាហារថ្ងៃត្រង់ លោកបានប្រាប់ថាពុំបានឃើញទេ ទាហានបារាំងនោះសំឡុត ហើយយកម្រាមដៃទៅចង្អុលថ្ងាសលោក ។ ដោយសេចក្តីប្រមាថនេះ ក្នុងយប់នោះ លោកគ្រូចៅអធិការគង់ ដែលសុទ្ធជាសិស្សជំនិតរបស់លោកផ្ទាល់ ។ ទីកន្លែងកទ័ពដំបូងគឺ នៅក្រោមដើមអំពិលរៀច ភូមិអំពិលរៀច ក្នុងស្រុកកណ្តាលស្ទឹង (៤) ។ ក្រោយមកលោកប្រមូលបានឧបាសកជាច្រើនជាកងទ័ពព្រមទាំងរទេះក្របី សេះ ដំរី ជាច្រើនសំរាប់ដឹកស្បៀងផង ។ ងារជាឧកញ៉ាក្រឡាហោម គឺជាងារដែលរាស្ត្របានដាក់ឲ្យលោកជាបណ្តោះអាសន្នទេ ដើម្បីកុំឲ្យអន់ជាឧកញ្ញាពិស្ណុលោកឈូកតែប៉ុណ្ណោះ ។ មេទ័ពរងឈ្មោះបេងរបស់លោក ក៏ទទួលងារជាវិបុលបេងដែរ ។ ទ័ពរបស់លោកធ្វើសកម្មភាពនៅតំបន់ស្អាង តំបន់រាយដប ខេត្តកណ្តាលស្ទឹង ។ ក្រោយមក ដោយបារាំងវាយបំបែកបន្ទាយដែលលោកកំពុងសង់នៅតំបន់ក្រាំងតាផូ ឧកញ្ញាក្រឡាហោមគង់ក៏បញ្ជាទ័ពដកថយចូលទៅក្នុងខេត្តបាទី ។ យប់ឡើងលោកនាំទ័ពវាយឆ្មក់សម្លាប់ទាហានបារាំង-យួន ដែលសំរាកនៅក្នុងវត្តទន្លេបាទី ។ ក្រោយមកលោករួបរួមទ័ពជាមួយឧកញ្ញាពិស្ណុលោកឈូក វាយអន្ទាក់ចាំស្ទាក់វាយទ័ពបារាំង រហូតបានជ័យជំនះនៅស្ទឹងស្លាគូ សម្លាប់ទាហានបារាំងជាច្រើននាក់ កាត់ក្បាលដោតនៅមាត់ស្ទឹងស្លាគូនោះផង ។

ខាងខេត្តត្បូងឃ្មុំក៏មានចៅហ្វាយស្រុកនិងក្រមការ កេណ្ឌទ័ពបះបោរវាយបារាំងដែរ ដូចជាបាឡាត់នៅ (ឆ្លូង-ក្រចេះ), អាចារ្យពៅ (ក្រូចឆ្មារ), បាឡាត់ម៉ា (កំពង់ចាម), បាឡាត់ស្រី (ខាងជើងព្រៃវែង) (៥) ។ លោកឧកញ្ញាមហាវិជ័យស្រុកព្រៃឈរ និងមេទ័ពទន់ក៏កេណ្ឌទ័ពវាយបារាំងដែរ (10) ។ ទ័ពតស៊ូមានប្រមាណជាប្រាំមួយទៅប្រាំបីពាន់នាក់ គេមានតែកាំភ្លើងបូរាណតិចតួច លំពែង ដាវខែលជាអាវុធ ។

(៤) លោកតា នូ ជីតារបស់អ្នកគ្រូជា-ស៊ីនី ធ្លាប់បាននិទានឲ្យខ្ញុំស្តាប់ក្នុងឆ្នាំ១៩៦៤-៦៥ ។ ផ្ទះគាត់និងផ្ទះខ្ញុំនៅជិតគ្នា នៅទន្ទឹមនឹងផ្ទះលោកសឹង-ភឿកថ (អតិតចាងហ្វាងសារព័ត៌មានមាតុភូមិ) ផ្លូវលេខ២៩០ ខាងកើតសាលាបឋមសិក្សាអង្គអេង។ លោកតានេះចាំរឿងក្រឡាហោមគង់ពីដើមដល់ចប់ តែគួរឲ្យស្តាយដោយលោកតាបានបាត់បង់ជីវិតក្នុងសម័យខ្មែរក្រហម ជាមួយនិងកូនចៅ នៅសល់តែប្អូនស្រីអ្នកគ្រូពីរនាក់ដែលរស់នៅក្នុងរបបហេង-សំរិន ។ តានូបានឧទានពីឧបាយដែលទ័ពចិនខ្វាងឃឹម ធ្វើជាដួលស្លាប់អស់ពេលបារាំងបាញ់ ដល់ទាហានយួនបារាំងដើរចូលទៅមើលខ្មោចដោយមិនប្រយ័ត្ន ទ័ពចិនក៏ងើបឡើងកាប់ សម្លាប់បារាំងនិងភាពល្ងង់នៃខ្មែរកាលនោះ ឃើញទ័ពបារាំងដេកដាក់កាំភ្លើងចោល គេមិនលបទៅយកកាំភ្លើងទេ បែជារោទិ៍ស្គរយកជ័យមុនបារាំងភ្ញាក់ឡើងទាញកាំភ្លើងបាញ់ស្លាប់ជាច្រើន ។

(៥) Etude Cambodgienne. No.11, Juillet - Septembre, 1968, page 39

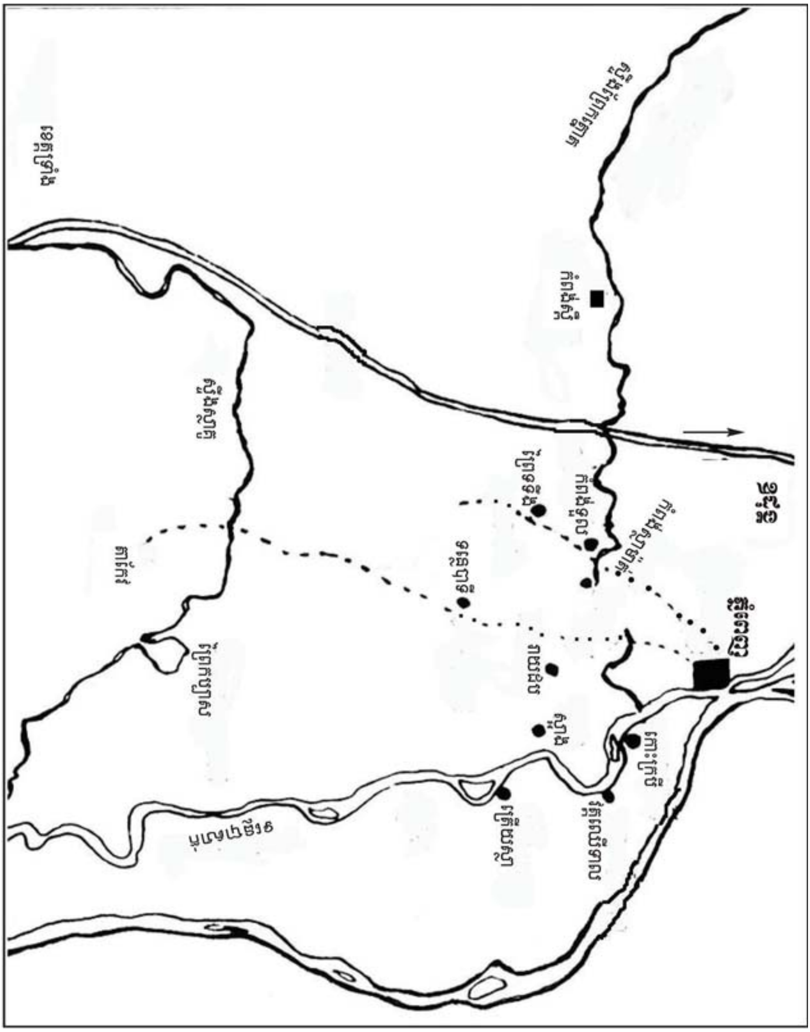

តំបន់ដែលចលនាតស៊ូរបស់ឧកញ៉ាក្រឡាហោមគង់ និងឧកញ៉ាពិស្ណុលោកឈូក
ធ្វើសកម្មភាពប្រឆាំងនឹងអាណានិគមបារាំង ដើម្បីយកអំណាចមកឲ្យហ្លួងនរោត្តមវិញ

ខាងខេត្តកំពង់ស្វាយ ព្រះអង្គម្ចាស់ស៊ីវត្ថា ដែលច្បាំងដណ្តើមរាជ្យពីព្រះនរោត្តមជាព្រះរាមនោះ នៅតែកាន់កាប់ទ័ពនៅតាមដងស្ទឹងសែននៅឡើយ តែឯកសារមិនបានបញ្ជាក់ថា ម្ចាស់ស៊ីវត្ថាបានចូលរួមក្នុងចលនាតស៊ូឆ្នាំ១៨៨៤-១៨៨៦ ឬទេ ។

ខេត្តពោធិសាត់មានឧកញ៉ាសួគ៌ាលោកជ័យកេណ្ឌទ័ពវាយឆ្មក់សង្កាត់និងប៉ុស្តិ៍បារាំងជាញឹកញាប់ ។ បារាំងមិនអាចដើរ ឬចេញឆ្ងាយពីខេត្តពោធិសាត់បានឡើយ

ឯខេត្តកំពង់ឆ្នាំងវិញ មានទ័ពលោកបាឡាត់ដុន ងារជាផ្លូវសង្គ្រាម តាំងបន្ទាយនៅតំបន់ក្រួស ប្រមូលទ័ពពីរលៀបៀ្បរ ប្រុងលើកទៅវាយក្រុងកំពង់ឆ្នាំង ។

នៅពាក់កណ្តាលឆ្នាំ១៨៨៦ ទ័ពសេនាប្រាក់និងសេនាសុខ យកបានស្រុក

ក្រុង, ទ័ពបាឡាត់កែ-ទល់, វង្សាស្រី-កុយ, សេនារុទ្ធ នៅភ្នំក្រវាញ ។ ទ័ពលោកឧកញ្ញាប៉ុល ជាចៅហ្វាយស្រុក តាំងនៅស្រុកទទឹងថ្ងៃ (៦) ។

ដោយខ្វះសហប្រតិបត្តិការរួមរវាងចលនាបះបោរទាំងអស់ និងភាពខ្សត់ខ្សោយខាងសព្វាវុធនោះ ចលនាតស៊ូមិនអាចវាយតទល់ជាមួយទ័ពបារាំងបានឡើយ គេប្រើមធ្យោបាយតាមការយល់ឃើញរបស់មេទ័ព ឬមេបះបោរម្នាក់ៗ និងប្រើវិធីកងទ័ពឆ្មក់តែប៉ុណ្ណោះ ដែលធ្វើឲ្យទ័ពបារាំងមានការលំបាកជាខ្លាំង ក្នុងការបង្ក្រាបចលនាតស៊ូខ្មែរពេលនោះណាស់ ។ កាលនោះបារាំងបានចំណាយជីវិតទាហានបារាំង-យួនអស់ខ្ទង់បួនពាន់នាក់ (11) ហើយ នៅតែបង្ក្រាបខ្មែរមិនបានទៀត ទើបបារាំងកែប្រែនយោបាយ ។ លោក Piqet ជារ៉េស៊ីដង់ស៊ុប៉េរីយើរ បានផ្ញើលិខិតទៅរាជការបារាំងរាយការណ៍ពីរឿងខ្មែរប្រឆាំងនឹងកំណែទំរង់ ។ ក្នុងថ្ងៃសៅរ៍ ១០ កើត ខែកត្តិក ឆ្នាំចអដ្ឋស័ក គ.ស.១៨៨៦ បារាំងធ្វើជាប្រគល់អំណាចកិច្ចការផែនដីមកព្រះនរោត្តមវិញ ។ ព្រះនរោត្តមបានទៅសង់ព្រះពន្លានៅព្រៃទទឹង (កំពង់ស្ពឺ) ហើយកោះហៅឲ្យមេចលនាតស៊ូទាំងអស់ចូលគាល់ និងបញ្ឈប់ការតស៊ូតទៅទៀត ។ មេដឹកនាំការតស៊ូខ្មែរទាំងអស់ បានចូលមកគាល់ព្រះនរោត្តម លើកលែងតែឧកញ្ញាពិស្ណុលោកឈូក និងឧកញ្ញាក្រឡាហោមគង់ ដែលសន្យាថានឹងចូលគាល់នៅឯក្រុងភ្នំពេញថ្ងៃក្រោយវិញ ។ ហ្លួងបានសន្យាថា នឹងរៀបពិធីផ្តល់ឋានន្តរស័ក្តិក្រឡាហោមគង់និងឧកញ្ញាពិស្ណុលោកឈូក ឲ្យពេញយសជាសេនាបតី នៅ ហ្លួងបានសន្យាថា នឹងរៀបពិធីផ្តល់ឋានន្តរ ស័ក្តិក្រឡាហោមគង់និងឧកញ្ញាពិស្ណុលោកឈូកឲ្យពេញយសជាសេនាបតី នៅរាជវាំងក្រុងភ្នំពេញ ។ ការតស៊ូនេះបានស៊ីពេលវេលាអស់ពីរឆ្នាំ ។ រាជាណាចក្រស្ថិតនៅក្នុងសភាពតោកយ៉ាក ហើយបណ្តាលឲ្យរាស្ត្រនៅខេត្តក្រៅមានសេចក្តីលំបាកជាខ្លាំង ។ ពេលប្រតិបត្តិការសឹកទាហានបារាំងបានធ្វើបាបគំរាមកំហែងនិងដុតផ្ទះសំបែង ។ អ្នកស្រុករត់គេចបួនក្នុងព្រៃ ។ គ្រួសារត្រូវបាក់បែកព្រាត់ប្រាស់គ្នា និងបាត់បង់ជីវិតអស់ជាច្រើន ។ អ្នកដែលបានបាត់បង់អ្វីៗអស់រលីងនោះ ក៏ចូលរួបរួមជាមួយក្រុមអ្នកតស៊ូដែលមានចាស់ៗ ស្ត្រីនិងកូនក្មេងជួយផ្គត់ផ្គង់ខាងស្បៀងអាហារ (12) ។

ដោយសេចក្តីច្រណែនខ្លាចក្រឡាហោមគង់បានធំជាង នាម៉ឺនវាំងម្នាក់ក៏នាំលោកថាទៅដើរលេងតាមមាត់ទន្លេ ពេលទៅដល់កប៉ាល់ចំបាំងបារាំង នាម៉ឺនក្បត់ខ្មែរនោះក៏ឲ្យទាហានបារាំងចាប់លោកដាក់ខ្នោះ ចងអោបចំពង់ផ្សែង រួចសណ្តូងផ្ទម្លាក់ចោលក្នុងទឹកទន្លេទៅ។ ឯឧកញ្ញាពិស្ណុលោកឈូកបានទៅសំណាក់នឹងផ្ទះលោកប្រសើរស៊ុំរិយវង្សម៉ៅ ដែលត្រូវជាឪពុកមាលោកនៅផ្សារកាប់គោ ក្រោយមកនៅផ្ទះលោកដែលមាលោកបានសង់ឲ្យនៅជិតវត្តបទុមវត្តី ។ ថ្ងៃមួយដោយអស់កម្លាំងពេក (ព្រោះពេលយប់លោកមិនសូវបានសំរាន្តប្រយ័ត្នខ្លួន) ពេលលោកទំរេតខ្លួនលើក្តារង្មើ មានឃាតករម្នាក់បានឡើងលបតាមផ្ទះបាយ ទៅបាញ់សម្លាប់លោកស្លាប់ទៅ (៧) ។

ដោយសារបារាំងមើលឃើញថា របបរដ្ឋបាលរបស់ខ្មែរសម័យហ្លួងនរោត្តម

(៦) Etude Cambodgienne. No.12, Octobre - décembre, 1967, pasge 27

(៧) សូមអានសៀវភៅឧកញ្ញាពិស្ណុលោកឈូក, ឌ-គាម និង Etude cambodgienne No.18, 1969

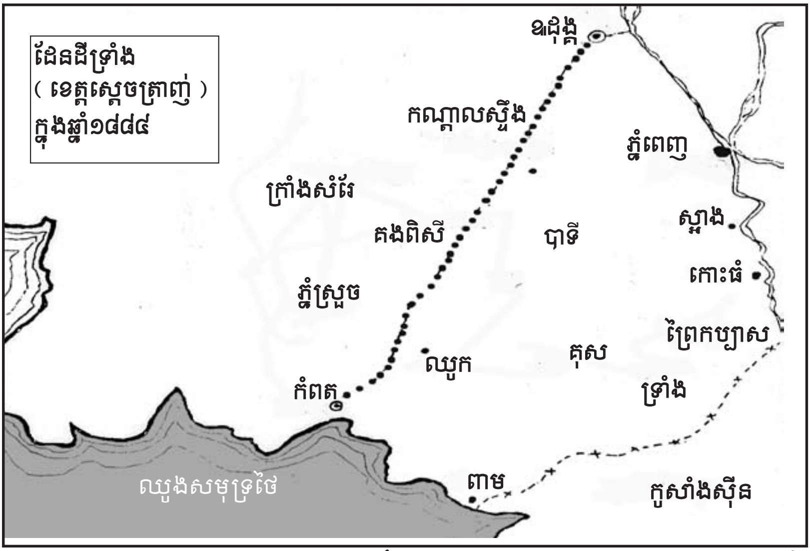

នោះជារបបចាស់ មិនមែនជាការិយាល័យនិយម ហើយជារបបពុករលួយថែមទៀត ទើបបារាំងសំរេចធ្វើការកែប្រែផ្នែករដ្ឋបាល តុលាការ ពាណិជ្ជកម្ម ឯពន្ធដារឈប់ឲ្យចៅហ្វាយស្រុកទារយកពីរាស្ត្រផ្ទាល់ បន្ថយចំនួនចៅហ្វាយខេត្ត (កាលដើម ហៅថាចៅហ្វាយស្រុក ឧទាហរណ៍ចៅហ្វាយស្រុកសំរោងទង ។ល។) ដោយយក ខេត្តតូចៗខ្លះមករួមបញ្ចូលជាខេត្តមួយដូចជា ខេត្តស្ទឹងត្រែង ខេត្តកំ-ពង់សៀម ខេត្តជើងព្រៃ រួមជាខេត្តកំពង់ចាមជាដើម ។

កំណែទំរង់រដ្ឋបាលបែបនេះ ធ្វើឲ្យមានការប៉ះពាល់ដល់ផលប្រយោជន៍ពួកមន្ត្រីនាហ្មឺនខេត្ត ក្រុង និងព្រះរាជា ព្រមទាំងព្រះរាជវង្សានុវង្ស ដែលស្មួយសារអា-ករបានមកពីការទារពន្ធពីរាស្ត្រដោយពួកចៅហ្វាយខេត្ត រួចខេត្តឡើងស្មួយទៅមន្ត្រីក្នុងក្រុង តាមដែលព្រះរាជាបានកំណត់ ឲ្យខេត្តណាឡើងមកមន្ត្រីណាមួយ ឬឡើង ទៅព្រះរាជាដូចជាដែនដីទ្រាំងត្រូវឡើងស្មួយទៅឧកញ្ញាយមរាជជាដើម ។ល។ (13)

ការដែលលោកថុមសុនបានឡោមវាំង ហើយគំរាមព្រះនរោត្តមឲ្យឡាយព្រះហត្ថលេខាលើសន្ធិសញ្ញានៃកំណែទំរង់នោះ បានធ្វើឲ្យព្រះនរោត្តមប្រឆាំងតបវិញ ព្រោះធ្វើឲ្យព្រះអង្គអស់អំណាចរលីង ព្រះអង្គក៏ចាត់ឲ្យបំបះរាស្ត្រខ្មែរឡើងវាយបារាំងដើម្បីយកអំណាចមកវិញ ។

ដើម្បីឈានចូលក្នុងការពិចារណារកបុព្វហេតុជាសារវន្តនានា ដែលបណ្តាលឲ្យមានការកាប់សម្លាប់រង្គាលប្រជារាស្ត្រខ្មែរជាងបីលាននាក់នោះ គប្បីលើកយកគំនិតប្រឆាំងតបសកម្មភាពបះបោរតស៊ូដែលរាស្ត្រខ្មែរបានឆ្លើយតបទៅនឹងរបបជិះជាន់អាណានិគមបារាំងនៅដើមសតវត្សទី២០នេះ ព្រោះព្រឹត្តិការណ៍ទាំងអស់នោះ ហើយដែលជាកត្តាបង្កើតឲ្យមានចលនាស្នេហាជាតិ រំដោះជាតិ មានចលនាខ្មែរឥ-ស្សរៈ ខ្មែរវៀតមិញ ខ្មែរសេរី ខ្មែរក្រហមជាលំដាប់ហូរហែមក ។

ថ្វីបើសង្គ្រាមលោកលើកទី១មិនបានប៉ះពាល់ដល់ដែនដីឥណ្ឌូចិនក៏ដោយ តែ

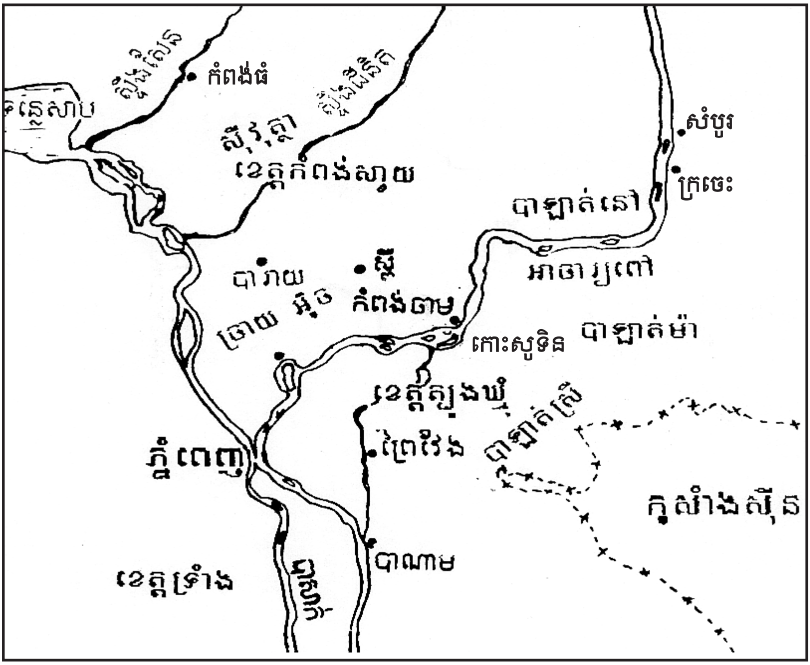

ចលនាតស៊ូនៅខេត្តត្បូងឃ្មុំនិងខេត្តកំពង់ស្វាយ ក្នុងឆ្នាំ១៨៨៥

ដើម្បីជួយដល់ស្ថានភាពសេដ្ឋកិច្ចនៅស្រុកបារាំងអាណានិគមបារាំងបានតម្លើងពន្ធ អាករយ៉ាងធ្ងន់នៅឥណ្ឌូចិន ។ ប្រជាកសិករខ្មែរសម័យនោះក្រីក្រណាស់ ក្នុងមួយឆ្នាំៗ គ្រួសារអាចលក់ស្រូវបានប្រហែល៨០រៀល ឯពន្ធឡើងដល់ទៅ១២រៀលទៅហើយក្នុងមួយឆ្នាំ ។ កសិករក៏កើតមានការមិនសប្បាយចិត្ត ហើយបានលើកគ្នាប់ពាន់នាក់ មកពីតំបន់ខេត្តកំពង់ឆ្នាំ ខេត្តខាងកើតទីក្រុងភ្នំពេញ ចូលមកទូលសុំហ្លួងស៊ីសុវត្ថិបន្ថយពន្ធដារ ។ ព្រឹត្តិការណ៍ជាដំបូងកើតឡើង នៅដើមខែវិច្ឆិកា ១៩១៥ ដោយមានប្រជារាស្ត្រប្រមាណបីរយនាក់ ចូលទៅទាមទារសុំឲ្យហ្លួងបញ្ចុះពន្ធ ។ ក្រោយមកទៀតនៅដើមឆ្នាំ១៩១៦ ការទាមទារបានរាលដាលដល់ខេត្តភាគខាងកើតទីក្រុងភ្នំពេញ ដោយមានប្រជារាស្ត្ររាប់ម៉ឺននាក់ ចូលរួមក្នុងក្បួនបាតុកម្មដើរចូលមកក្នុងទីក្រុងភ្នំពេញ ។ គេពុំបានស្គាល់មេបាតុកម្មនោះទេ ហើយការទាមទារនោះក៏មិនទាន់ច្បាស់ថា ធ្វើឡើងដើម្បីប្រឆាំងនឹងបារាំងនៅឡើយដែរ តែគេសំគាល់ដឹងថា ពួកបាតុករបានពោលថា បារាំងបានធ្វើឲ្យយើងមិនសប្បាយចិត្តជាខ្លាំងអស់ពេលជាច្រើនឆ្នាំមកហើយ ដោយយកតែមនុស្សអាក្រក់មកធ្វើជាស្តេចសោយរាជ្យ និងមន្ត្រីរាជការ ហើយគំរាមកំហែងសង្កត់សង្កិនធ្វើបាបតែមនុស្សល្អ (14) ។

នៅថ្ងៃទី១៨មេសាឆ្នាំ១៩២៥ ដោយហេតុអ្នកស្រុកក្រាំងលាវមិនព្រមបង់ពន្ធ លោករ៉េស៊ីដង់ ខេត្តកំពង់ឆ្នាំងក៏អញ្ជើញទៅផ្ទាល់ដោយមានអ្នកបកប្រែភាសាម្នាក់ និងប៉ាទីសង់ម្នាក់ទៅផង ។ លោកបានចាប់អ្នកស្រុកខ្លះដែលមិនព្រមបង់ពន្ធដាក់ខ្នោះនៅលើសាលា ហើយកំហែងថានឹងយកទៅដាក់គុកទៀតផង ។ គាត់មិនអនុ-

ញ្ញាតឲ្យអ្នកទោសទទួលទានបាយឡើយ តែផ្ទុយទៅវិញគាត់អាស្រ័យបាយថ្ងៃត្រ-
ង់ផ្ញើអឹងអើយ ។ កំហឹងដល់ក ប្រជារាស្ត្រក្រីក្រទាំងនោះប្រមាណសាមសិបនាក់
ក៏ឡោមវាយលោករ៉េស៊ីដង់Bardez ព្រមទាំងសហការីស្លាប់ទៅហើយកាប់ចិញ្ច្រាំ
សាកសពខ្ទេចខ្ទីថែមទៀត ។ ហ្លួងស៊ីសុវត្ថិបានបញ្ជូនព្រះអង្គម្ចាស់ស៊ីសុវត្ថិ-មុនីវ
ង្សជារាជបុត្រឲ្យទៅពិនិត្យហេតុការណ៍ ។ ក្រោយមកហ្លួងក៏ចេញរាជក្រិត្យដាក់
ទណ្ឌកម្មអ្នកស្រុកក្រាំងលាវទាំងអស់ បញ្ចូលជាអ្នកងារជាប់កំណែន ដើម្បីធ្វើបុ-
ណ្យរំលឹកថ្ងៃដែលលោក Bardez ត្រូវសម្លាប់ ហើយប្រែឈ្មោះភូមិក្រាំលាវឲ្យ
ហៅថា « ភូមិតិរច្ឆាន » វិញតាំងពីថ្ងៃនោះមក (15) ។ បន្ទាប់ពីសន្តិសិទហ្សឺណែវ
ភូមិក្រាំងលាវក៏ក្លាយមកជាមូលដ្ឋានបដិវត្តន៍ពួកខ្មែរក្រហម ហើយកូនស្រីម្នាក់
នៃអ្នកភូមិនេះបានក្លាយមកជាប្រពន្ធរុង-លើត (ធួន-ជា) ។

ព្រះបាទស៊ីសុវត្ថិ

ព្រឹត្តិការណ៍ឆ្នាំ១៩១៦និងឆ្នាំ១៩២៥ ជាលំអានឲ្យខ្មែរចេះភ្ញាក់រលឹក ចេះតវ៉ាប្រឆាំងនឹងការសង្កត់សង្កិនពីរបបត្រួតត្រា ។ ព្រឹត្តិការណ៍ទាំងពីរនេះជាដើមអាទិនៃគំនិតគំនិតស្នេហាជាតិ ដែលបានចាប់បដិសន្ធិឡើងជាដំបូងបង្អស់ក្នុងចំណោមរៀមច្បងបញ្ញវ័ន្តខ្មែរនៅចុងឆ្នាំ១៩៣០ ហើយចាប់រីកដុះដាលយ៉ាងខ្លាំង បន្ទាប់ពីការបង្កើតពត៌មានខ្មែរជាដំបូងក្នុងឆ្នាំ១៩៣៦ឈ្មោះ « នគរវត្ត » ដោយក្រុមប្រជាធិបតេយ្យមាននិន ការសេរីនិយមប្រឆាំងស្តេច ដឹកនាំដោយលោកប៉ាច-ឈឺននិងលោកស៊ឹម-វ៉ារ ដែលពេលខាងក្រោយបន្តិចមក មានលោកសឹង-ង៉ុកថាញ់ (អតិតសុភាចារបុរសខេត្តពោធិសាត់ និងអតិតនិស្សិតស្រុកបារាំង) បានចូលរួមផងដែរ (16) និងព្រះសង្ឃចេះដឹងជាន់ខ្ពស់ខាងពុទ្ធចក្រមួយចំនួនមាន លោកគ្រូប៉ាង-ខាត់, អាចារ្យខៀវ-ជុំ, អាចារ្យអ៊ុក-ជា, លោកគ្រូអាចារ្យហែម-ចៀវជាដើម...។

ក្រោយមកអ្នកស្រីស៊ុយសាន-កាពើលេស (Suzanne Karpeles) បានសុំយកលោកសឹង-ង៉ុកថាញ់ឲ្យមកធ្វើជាបណ្ណាគារ័ក្សនៅវិជ្ជាស្ថានពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត ដែលជាឱកាសឲ្យលោកធ្វើការទាក់ទងស្គាល់លោកគ្រូអាចារ្យហែម-ចៀវ ដែលមានឈ្មោះល្បីល្បាញពូកែទេសនាណាស់នៅសម័យនោះ ហើយមានពុទ្ធសាសនិកជនជាច្រើនចូលចិត្តស្តាប់ធម្មទេសនារបស់លោកគ្រូនេះណាស់ (17) ។

លោកសឹង-ង៉ុកថាញ់បានយកគំនិតស្នេហាជាតិ ទៅផ្សព្វផ្សាយនឹងព្រះសង្ឃជាសមណសិស្សនៅពុទ្ធិកវិទ្យាល័យពុទ្ធសាសនបណ្ឌិត ដោយធ្វើការទាក់ទងជាមួយលោកគ្រូអាចារ្យហែម-ចៀវ ដើម្បីជួយទេសនាពន្យល់ឲ្យខ្មែរភ្ញាក់រលឹកឡើង ។ ដោយហេតុនេះហើយ ទើបខ្មែរនិងគិញបារាំងបានទៅទូលពិតបារាំង ឲ្យមកចាប់អាចារ្យហែម-ចៀវផ្សឹកនៅថ្ងៃទី១៧ កក្កដា ១៩៤៣ (៥) រួចភ្លាមមួយរំពេចនោះ គេក៏នាំលោកដាក់ឡានបញ្ជូនទៅព្រៃនគរ ហើយបញ្ជូនទៅគុកកោះត្រឡាចក្នុងខែមិថុនា ១៩៤៣ ។ ប្រាំមួយខែក្រោយមក លោកមានជម្ងឺរាគមួលរហូតបាត់បង់ជីវិតទៅ ។ សៀវភៅលោកគង់-សម្ភារបានសរសេរថា សម្តេចសីហនុជាអ្នកខ្សឹបឲ្យបារាំងចាប់អាចារ្យហែម-ចៀវ (៦) ។

បីថ្ងៃក្រោយមក ព្រះសង្ឃសមណសិស្សជាងប្រាំរយអង្គ រួមជាមួយគ្រហស្ថជាង៥០០នាក់ បានដើរហែរក្បួនសំដៅទៅអាគាររ៉េស៊ីដង់បារាំងនៅវត្តភ្នំ ទាមទារឲ្យបារាំងដោះលែងអាចារ្យហែម-ចៀវមកវិញ ។ ដោយខ្វះរបៀបរៀបរយ ការទាមទារក៏មិនបានផលលោកប៉ាច-ឈឺន, លោកប៊ុណ្ណចន្ទម៉ុល, លោកអាចារ្យនួន-ឌួងក៏ត្រូវបារាំងចាប់យកទៅដាក់គុកទៀត ។ លោកសឹង-ង៉ុកថាញ់រត់ចូលពួននៅក្នុងបន្ទាយអាវុធហត្ថជប៉ុន នាយទាហានជប៉ុនជួយលាក់ហើយបណ្តោះលោកសឹង-ង៉ុកថាញ់ឲ្យទៅជ្រកកោននយោបាយនៅក្រុងតូក្យូប្រទេសជប៉ុន ។ ឯលោកប៊ុណ្ណ-ចន្ទម៉ុល, លោកប៉ាច-ឈឺន, អាចារ្យនួន-ឌួង ត្រូវបញ្ជូនទៅឃុំនៅគុកកោះត្រឡាចមុនលោកអាចារ្យហែម-ចៀវបន្តិច ។

(៥) អាចារ្យហែម-ចៀវ និពន្ធដោយគង់-សម្ភារ ទំព័រ៤៣ ។

(៦) អាចារ្យហែម-ចៀវ និពន្ធដោយគង់-សម្ភារ ទំព័រ៤២ ។

ចលនាតស៊ូខ្មែរឥស្សរៈ

ព្រឹត្តិការណ៍ថ្ងៃ៩ មិនា ១៩៤៥ ជប៉ុនចងបារាំងនៅឥណ្ឌូចិនទាំងមូល ។ នៅថ្ងៃ
នេះ ស្ដេចក្មេងសីហនុមានការភ័យភិត ហើយភៀសខ្លួនចេញពីវាំងចតុមុខទៅពួន
លាក់ខ្លួននៅកុដិសម្ដេចវត្តបទុមវត្តី មេទ័ពជប៉ុនតាមទៅរកឃើញហើយក៏យកមក
ឲ្យអង្គុយលើបល្លង្ករាជ្យវិញ នេះបើតាមសេចក្ដីឲ្យការណ៍របស់លោកតូច-ឈួង
អ្នកនិពន្ធសៀវភៅ «បាត់ដំបងសម័យលោកម្ចាស់ » ។ ជប៉ុនបានជួយលោកសឺង-
ង៉ុកថាញ់ឲ្យវិលត្រឡប់ពីជប៉ុនចូលមកក្នុងស្រុកខ្មែរក្នុងខែឧសភា១៩៤៥ (៧) ក្រោ-
យពីលោកស្នាក់នៅតូក្យូកាលពីសម័យបារាំងចាប់អាចារ្យហែម-ចៀវមក ។ នៅថ្ងៃ
ទី១៣ មិនា ១៩៤៥ ជប៉ុនបានឲ្យព្រះចៅលាវ, សម្ដេចសីហនុ និងស្ដេចយួនបៅ-
ដាយ ប្រកាសប្រទេសឯករាជ្យ តែកាលនោះពួកវៀតមិញមិនព្រម ហើយហូ-ជីមិ-
ញក៏វាយដណ្ដើមយកទីក្រុងហាណូយបាន (18) ។

ថ្ងៃទី២០ កក្កដា ១៩៤៥ លោកប៉ាច-ឈឺន, ប៊ុណ្ណ-ចន្ទម៉ុល, នួន-ឌួង បានត្រូវគេ
ដោះលែងមកវិញ ។ ស្ដេចសីហនុបានធ្វើជាប្រធានក្នុងការជួបប្រជុំរំលឹកដល់បាតុ-
កម្មព្រះសង្ឃកាលឆ្នាំ១៩៤២ ដោយមានលោកប៉ាច-ឈឺនជាអ្នកថ្លែងសុន្ទរកថារំលឹ
កពីការបះបោរប្រឆាំងស្ដេចក្នុងឆ្នាំ១៨៦០, ការតស៊ូវាយបារាំងឆ្នាំ១៨៨៤-១៨៨៦,
ព្រឹត្តិការណ៍ឆ្នាំ១៩១៦, ព្រឹត្តិការណ៍ Bardez, បាតុកម្មព្រះសង្ឃឆ្នាំ១៩៤២ ។

នៅថ្ងៃទី៨-៩សីហា រដ្ឋាភិបាលអ៊ឹង-អ៊ីដែលរណបបារាំងត្រូវរលំ ។ ស្ដេចសី
ហនុបានតែងតាំងលោកសឺង-ង៉ុកថាញ់ជារដ្ឋមន្ត្រីការបរទេស រួចជានាយករដ្ឋមន្ត្រី
(19) តាមការស្នើររបស់ជប៉ុន ។ នៅពាក់កណ្ដាលខែតុលា១៩៤៥ ទ័ពសម្ពន្ធមិត្តដែ
លមានទាហានអង់គ្លេស-ឥណ្ឌាចូលមកដល់ព្រៃនគរ ។ លោកឃឹម-ទិតដែលទទួ
លបេសកកម្មទៅចរចាជាមួយបារាំងបានក្បត់ (សីហនុចូលរួមផង) ។ គ្រាប់បែក
មរមាណូពីរគ្រាប់ទម្លាក់នៅអ៊ីរ៉ូហ្ស៊ីម៉ា-ណាហ្គាសាគី ធ្វើឲ្យជប៉ុនចុះចាញ់ ។ ថ្ងៃទី១៦
តុលា១៩៤៥ លោកសឺង-ង៉ុកថាញ់ដែលទើបឡើងជានាយករដ្ឋមន្ត្រីត្រូវបារាំងចាប់
(20), អាចារ្យអ៊ុក-ជា, អាចារ្យខៀវ-ជុំភៀសព្រះអង្គទៅសៀម, លោកប៊ុណ្ណ-ចន្ទម៉ុ
ល, នួន-ឌួងគេចខ្លួនទៅបាត់ដំបង ដែលកាលណោះស្ថិតនៅក្រោមការត្រួតត្រារប
ស់ថៃ ។ លោកសឺង-ង៉ុកថាញ់ត្រូវតុលាការបារាំងនៅព្រៃនគរចោទថាជាអ្នកចូលដៃ
ជាមួយជប៉ុន ហើយសកម្មភាពលោកជាការគំរាមកំហែងដល់សន្តិសុខនៃកងទ័ពស
ម្ពន្ធមិត្ត តែស្ដេចសីហនុបានសុំបារាំងឲ្យនិរទេសលោកសឺង-ង៉ុកថាញ់ទៅស្រុកបា-
រាំងនៅតំបន់ Poitiers (21) អស់រយៈ៦ឆ្នាំ គឺរហូតដល់ឆ្នាំ១៩៥១ (22) ។ អ្នកដែល

(៧) នាមដើមគឺ គង់-ឈួន ជាអតីតទាហានបារាំងក្នុងសង្គ្រាមថៃ-បារាំងឆ្នាំ១៩៤២ រត់ទៅចូលថៃដោយចង់
បានបុណ្យស័ក្តិខ្ពស់ពាក់ត្រឹមនាយដាប (ដោយ) ហេតុនេះគង់-ឈួនក៏យកស័ក្តិនាយដាបធ្វើជានាមត្រ
កូលវិញ ។ ដាប-ឈួនក៏រត់ចូលខ្មែរឥស្សរៈ រួចចុះចូលជាមួយសីហនុក្នុងឆ្នាំ១៩៤៩ ហើយបានទទួលបុ
ណ្យជាស្ដេចត្រាញ់ មេទ័ពខេត្តសៀមរាបនិងកំពង់ធំ ។ នៅចុងឆ្នាំ១៩៥៨ សីហនុបានចាញ់កងទ័ពខេមរ
ភូមិន្ទទៅព័ទ្ធផ្ទះដាប-ឈួន ព្រោះបានក្បត់ប្រុងធ្វើរដ្ឋប្រហារ ដោយមានការគាំទ្រពីក្រុមសេអ៊ីអាអាមេរិ-
កាំង និងសង្ស័យថាលោកសឺង-ង៉ុកថាញ់បានចូលរួមផង ។ ចំរើន-ស៊ិនបានចាត់ឲ្យស័ក្តិពីរហេង ជាជំ-
និតដាប-ឈួនតាមទៅសម្លាប់បាន រួចទាក់កអូសតាមឡានមក ។

ចូលរួមតស៊ូជាមួយលោក ក៏គេចបែកគ្នាជាពីរក្រុម ។ ក្រុមទី១ ភៀសខ្លួនទៅបាសាក់កម្ពុជាក្រោម មានលោកប៉ាច-ឈឺន, ចៅសែន-កុសលឈុំ, អ្នកស្រីសឺង-ង៉ុកថាញ់នាមដើមឡាំ-ធីអ៊ុក និងបក្សពួកជាច្រើននាក់ទៀត ។ ក្រុមទី២គេចទៅបាត់ដំបងមានលោកប៊ុណ្ណ-ចន្ទម៉ុល, នួន-ឌួងជាដើម (23) ។ កាលនោះបាត់ដំបងស្ថិតនៅក្រោមការត្រួតត្រាថៃតាំងពីឆ្នាំ១៩៤១ដល់១៩៤៦ ។

ដើម្បីធ្វើការតស៊ូនឹងបារាំងទៀត ដោយមានការគាំទ្រពីលោកប៉ុក-ឃុនជាមាផងនិងការគាំទ្រពីរាជរដ្ឋាភិបាលថៃផង លោកប៊ុណ្ណ-ចន្ទម៉ុលក៏បង្កើតចលនាតស៊ូរំដោះជាតិហៅថា « ខ្មែរឥស្សរៈ » ឡើង នាចុងឆ្នាំ១៩៤៥ ។ តាមលោកម៉ុលថា ខ្មែរឥស្សរៈមានន័យថាធំ, មិនកញ្ជះគេ, ជាអ្នកជា (24) មានគោលដៅរំដោះស្រុកពីនឹមអាណានិគមបារាំង ។ ក្នុងសៀវភៅ « ចរិតខ្មែរ » លោកចន្ទម៉ុលបានរៀបរាប់ឈ្មោះមេខ្មែរឥស្សរៈដំបូងគឺមាន ៖ ហែម-សាវាង, ហែម-សាវ៉ាត, សារូ, ទ្រង់ចន្ទរង្សី, ឈៀង, ចន្ទ-តោត្រេស, ផាន-សាយ, រស់-យិន, ហ៊ូ, អ៊ុក-សាន, ពុំ, ភោគ-នី។ល។ ក្រោយមកទាក់ទងបាន កៅ-តក់, ស៊ីវ-ហេង, ដាប-ឈួន ថែមទៀត (៧) ។ លោកប៊ុណ្ណ-ចន្ទម៉ុល និងប៉ុក-ឃុន ជាអ្នករត់ការទាក់ទងចុះឡើងបាងកក សុំកាំភ្លើងខ្លះពីអាជ្ញាធរថៃ និងទិញកាំភ្លើងថែមពីបាងកកមកទៀត ។ លោកចន្ទម៉ុលបានសរសេរពីកំហាកចិត្តយ៉ាងខ្លាំងរបស់លោក លើសកម្មភាពព្រៃផ្សៃរបស់ពួកខ្មែរឥស្សរៈ ខុសចាកគំនិតដើមក្នុងការតស៊ូជាមួយបារាំង ។ ក្រោយមកទៀតដោយការច្រណែនគ្នារវាងពួកឥស្សរៈ ការប្រទូស្តរាយកាប់សម្លាប់គ្នាឯងក៏កើតមានឡើង ព្រមគ្នាជាមួយការលូកដៃយ៉ាងជ្រៅនៃក្រុមយួនវៀតមិញមកក្នុងចលនាខ្មែរឥស្សរៈ ។ ក្នុងចំណោមមេឥស្សរៈដែលលោកប៊ុណ្ណ-ចន្ទម៉ុលនិងប៉ុក-ឃុនជាអ្នកបង្កើត មានតែកៅ-តក់និងដាប-ឈួនទេ ដែលមានឈ្មោះល្បីល្បាញជាងគេ ។ ដាប-ឈួនមានឈ្មោះល្បីខាងសាហាវកាប់សម្លាប់គ្នាឯង ដើម្បីកុំឲ្យអ្នកណាលើសជាងខ្លួន មានការបញ្ឆោតយកហែម-សាវាង, ហែម-សាវ៉ាត ទៅសម្លាប់ចោលជាដើម ។ ក្រោយមកពួកឥស្សរៈក៏បាក់បែកគ្នាមានទ័ពរៀងៗខ្លួន ទៅតាំងនៅទីដទៃពីគ្នា ៖ លោកចន្ទរង្សីនៅច្បារមនកំពង់ស្ពឺ, ដាប-ឈួននៅសៀមរាប, កៅ-តក់នៅឧត្តរមានជ័យ...។ ដើម្បីរកសោហ៊ុយទប់ទល់ការចំណាយចិញ្ចឹមទ័ព ខ្មែរឥស្សរៈក៏ធ្វើការរៃអង្គាសឬជួនកាលទៅប្លន់តែម្តង ។ ដល់ក្រោយមកមានកើតឥស្សរៈក្លែងក្លាយ ដែលរាស្ត្រសាមញ្ញឱ្យឹបគ្នាថា « ឥស្សរ៉ោចាក់ » គ្រលាស់មកថា « ឥស្សរៈចោរ » ។ ឯសៀវភៅ « ចរិតខ្មែរ » របស់លោកប៊ុណ្ណ-ចន្ទម៉ុលក៏បានសរសេរពីត្រង់នេះដែរ, ដូចជាពួកចោរឃីនៅកំពង់ចាម-ព្រៃវែង, និងកំណើតពួកឥស្សរៈដែលឆ្លៀតឱកាសកសាងនិងតាំងខ្លួនដើម្បីរកលាភសក្ការៈ ដូចជាពួក ពុត-ឆាយ (អតីតជនប៉ោឡៃ ល្បែងស៊ីសង), ស័ក្តិមួយ ធិញ (អតីតទាហានបារាំង), ស័ក្តិបីស៊ាប (អតីតទាហានបារាំង) ជាដើម ដើរប្លន់អ្នកស្រុកចិនផ្សារ អ្នកមានបង្គួរនៅតាមជនបទ មានចាប់ឲ្យយកលុយទៅលោះជាដើម ។ល។ ប្រជាជនមានសេចក្តីរងទុក្ខវេទនាណាស់ ពេលយប់ឡើងគឺនាំគ្នាភិតភ័យមិនដឹងថាតើគ្រោះអន្តរាយនឹងធ្លាក់មកលើគ្រួសារខ្លួនឬមួយក៏ទេ។ មេខ្មែរឥស្សរៈទាំងអស់ក្នុងសម័យនោះ, ដូចគ្នានឹងសម័យបះបោរឆ្នាំ១៨៨៤-៨៦ដែរ គឺពួកគេមិនចុះសំរុងរួបរួមគ្នាជាកម្លាំងកំចាត់សត្រូវរួមទេ, នេះហើយជាចរិតមួយរបស់ខ្មែរ, ម្នាក់ៗ

ខិតខំកសាងកម្លាំងនិងកិត្តិយសខ្លួនឲ្យបានខ្ពង់ខ្ពស់ល្បីខ្ទរខ្ទារពូកែ ដោយជឿស៊ប់ទៅលើមន្តអាគមគាថា បាញ់មិនមុតដុតមិនឆេះ បំបាំងខ្លួន...ដូចជាពុត-ឆាយដែលល្បួងសុំកូនប្រពន្ធខ្លួនឯងមានផ្ទៃពោះ រួចហើយរៀបចំធ្វើហោមពិធីរានទេវតាបាយសី១២ថ្នាក់ និងគ្រឿងសក្ការៈបូជាយ៉ាងច្រើនទៀត រួចក៏សម្លាប់ប្រពន្ធខ្លួននោះវះយកកូនរុំអំបោះឆៅ ឆ្អើរទុកជាប់នឹងខ្លួនជាកូនក្រក ដែលគាត់មានជំនឿថាអាចជួយគាត់ដឹងជាមុននូវគ្រោះអាសន្នដល់ខ្លួន និងជួយឲ្យរួចពីការពួនស្ទាក់ដោះចំណោមជាដើម... និងជំនឿច្រើនទៀត មានកន្សែង យ័ន្ត ខ្លុកតេជះ (៨), ខ្សែរកថា, នាងពួនចែកាច់(៩), កណ្តាញ់សក់លើ, កណ្តាញ់សក់ក្រោមរបស់ស្រី(១០), កាសក្របីកាសមនុស្ស(១១), ខ្នាយតាន់(12), ព្រះសិរិទ្ធិ(១៣), កូនសង្កត់(១៤), នខ្វាក់(១៥), ប៉ែតដានសារដាន(១៦)ទាំងអស់នេះសុទ្ធតែជាវត្ថុដែលពួកបះបោរឥស្សរៈខំស្វះស្វែងរកដើម្បីធ្វើឲ្យខ្លួនគេខ្លាំងពូកែ ។ ក្រៅពីនេះទៀត ពួកឥស្សរៈតែងធ្វើការកាប់សម្លាប់គ្នាទៅវិញទៅមក ដូចជាស័ក្តិមួយធិញត្រូវពុត-ឆាយបញ្ឆោតយកទៅសម្លាប់ចោលជាដើម ។ ថែមលើការប្រទូស្តរាយបំបាក់គ្នាកុំឲ្យមានគេខ្លាំងលើសជាងខ្លួនម្នាក់ៗនោះ ពួកយួនវៀតមិញបានលូកចូលមកយ៉ាងជ្រៅក្នុងចលនាខ្មែរឥស្សរៈ លាបមុខពួកនេះឲ្យសម្លាប់គ្នាទៅវិញទៅមក ។ ពុត-ឆាយមានឈ្មោះល្បីខាងកាប់សម្លាប់ពួកអាណិកជនជាតិយួនយ៉ាងចាស់ដៃ (សូមអានកំពប់តែអុង) (១៧) ពួកវៀតមិញក៏រកស្រីក្រមុំយួនយ៉ាងស្អាតទៅជូនឲ្យធ្វើជាប្រពន្ធចុង ទើបពុត-ឆាយឈប់សម្លាប់យួនតាំងពីនោះមក ។

កាលពីខ្ញុំអាយុ៧ឆ្នាំ ក្នុងចុងឆ្នាំ១៩៥១ ខ្ញុំនៅចាំថា គឺពួកចោរអាចារ្យឃីនេះឯងដែលមានគ្នាប្រហែលម្ភៃនាក់ លើកគ្នាទៅប្លន់ផ្ទះចឹកណាំ ដែលស្ថិតនៅទល់មុខផ្ទះកំណើតខ្ញុំ ក្នុងឃុំល្វា ស្រុកព្រៃឈរ (ខេត្តកំពង់ចាម) ។ កាប់បំបែកទ្វារផ្ទះ ចូលទៅចាប់ចឹកណាំនិងប្រពន្ធកូនចងកាប់បំបែកទូយកមាសប្រាក់ ហើយបាញ់មួយគ្រាប់សំដៅមកផ្ទះខ្ញុំបែកក្បឿង ដោយខ្លាចគ្រួសារខ្ញុំចុះទៅជួយ ព្រោះជីតាខាងម្តាយខ្ញុំជាឃោក្សាត់សាលាស្រុកព្រៃឈរ និងមានកាំភ្លើងប្រមាញ់នៅលើផ្ទះផង ។ ខ្ញុំនៅចាំបានទៀតថា កាលនោះដោយផ្ទះកំណើតខ្ញុំធំពេក (ជីតាខ្ញុំបានទៅនៅឯព្រៃទទឹង ដោយសាលាស្រុកបានរើផ្លាស់ចេញពីទួលចាក់អង្ករទៅព្រៃទទឹង ក្រោយមកទួលចាក់អង្ករក្លាយជាសាលារៀនបឋមសិក្សាឃុំល្វា)(១៨) ឪពុកខ្ញុំបានកាត់ផ្តាច់រានហាលដែលភ្ជាប់ទៅផ្ទះបាយខាងក្រោយ ហើយដាក់ឈើស្នួទៅផ្ទះបាយពេលថ្ងៃ ពេលយប់ហូតឈើស្នួនោះចូលមកផ្ទះធំវិញ ដាក់រនុកទ្វារយ៉ាងមាំ រួចនាំគ្នាឡើងទៅសំរាកនៅលើឡៅដែលចាក់ស៊ីម៉ង់ ។ នៅទីនោះឪពុកខ្ញុំបានទាំងប្រមូលយកដុំថ្មជាច្រើនទៅគរទុក ធ្វើស្នួដងយ៉ាងវែងសំរាប់ចាក់ពីលើផ្ទះ បើពួកចោរចូលប្លន់សំរាប់ទុកតទល់ ឯឃ្មុំវិញផ្ទះមានរបងបន្លាយ៉ាងក្រាស់ របងមានទ្វារនិងរនុកយ៉ាងមាំ ហើយឪពុកខ្ញុំថែមទាំងបានចិញ្ចឹមឆ្កែជាងដប់សំរាប់ការពារផ្ទះផង ។

ក្នុងសម័យឥស្សរៈនោះ អ្នកមានបង្គួរ ចិនផ្សារ នាំគ្នារត់ចាកចេញពីផ្សារថ្មលំបែក ឃុំល្វា បោះបង់ចោលផ្ទះតៀម នាំគ្នាទៅនៅកំពង់ចាមខ្លះ ព្រៃទទឹងខ្លះ ភ្នំពេញខ្លះនៅសល់តែគ្រួសារចិនបី-បួនគ្រួប៉ុណ្ណោះដែលត្រដររស់នៅទីនោះ ដូចជាគ្រួសារចឹកមុយ (អតីតមេឃុំល្វា), គ្រួសារចឹកណាំ និង២-៣គ្រួសារទៀតដែលខ្ញុំមិនចាំ ។

ប្រជាជននៅភូមិក្នុងៗបាននាំគ្នាសែងផ្ទះឈើរើមកតាំងនៅតាមដងផ្លូវជាតិដែលមាននសន្តិសុខជាង ។

រឿងឥស្សរៈនេះក៏ជាបុព្វហេតុធំដែលធ្វើឲ្យគ្រួសារខ្ញុំបោះបង់ស្រុកកំណើតមករស់នៅភ្នំពេញ កាលពីពាក់កណ្ដាលឆ្នាំ១៩៥២ដែរ ដោយពុំអាចទ្រាំទ្ររស់នៅទីនោះកើត ។ សូមជំរាបថា ក្រោយជប៉ុនចងបារាំង កំឡុងឆ្នាំ១៩៤៥ (តាមសំដីឪពុកខ្ញុំដំណាលប្រាប់) ឪពុកខ្ញុំដែលជាបុគ្គលិកកសិកម្មនៅកោះព្រៃង ក្រចេះ ក៏មានការភិតភ័យខ្លាចកងទ័ពជប៉ុនចាប់ ក៏លាក់ខ្លួនហែកអត្តសញ្ញាណប័ណ្ណសំគាល់ខ្លួនចោល រួចគេចមកសម្ងំនៅផ្ទះឃុំល្វា ។ ក្រោយជប៉ុនចាញ់ មិនចូលធ្វើការវិញទេ ហើយយកប្រាក់សន្សំខ្ទង់ប្រាំម៉ឺនរៀលរួមនឹងប្រាក់មិត្តភក្តិជំនួយខ្លះ មករកស៊ីធ្វើជាដង្វៅស្រូវ ប្រមូលទិញស្រូវកិននិងត្បាល់កិនសាមញ្ញ នាំចុះទៅលក់ឯព្រៃនគរ ។ មនុស្សម្នាក់ឈ្មោះថឹសន ជាទំនុកចិត្តដែលឪពុកខ្ញុំជួលឲ្យដើរប្រមូលស្រូវ បានបោកយកប្រាក់ជាងបីម៉ឺនរួចរត់ចូលឥស្សរៈអាចារ្យយី ហើយផ្ដាំឲ្យឪពុកខ្ញុំតាមទៅយកលុយនោះពីពួកចោរថែមទៀតផង ។ របរទិញស្រូវនៅសម័យឥស្សរៈក៏ត្រូវខាតបង់ទាំងដើមទាំងចុង និងជំពាក់មិត្តភក្តិថែមទៀត ដែលជាបុព្វហេតុធ្វើឲ្យគ្រួសារខ្ញុំសុខចិត្តចាកចោលស្រុកកំណើត ដោយឪពុកខ្ញុំបានចូលធ្វើជាបុគ្គលិកគណនេយ្យនៅបេសកកម្មទាហានបារាំង (Mission Militaire Française : MMF) នៅខាងលិចជាប់អាគារ ប៉េស៊ីដង់ បារាំងនៅវត្តភ្នំ ។

ដោយសារចង់បានបុណ្យស័ក្តិ ពួកខ្មែរឥស្សរៈក៏បាត់បង់គំនិតស្នេហាជាតិអស់រលីង ដូចជាករណីដាប–ឈួន ដែលមកសុំចុះចូលជាមួយសីហនុក្នុងឆ្នាំ១៩៤៩ ហើយបានសីហនុលើកជាស្ដេចត្រាញ់ត្រួតខេត្តកំពង់ធំនិងសៀមរាប ។ ពួកពុត–ឆាយ, ច័ន្ទ–រង្សី ក៏ចុះចូលជាមួយសីហនុនៅក្នុងឆ្នាំ១៩៥២ ។ ក្រោយមកនៅឆ្នាំ១៩៥៥ ដាប–ឈួនបានសម្លាប់កៅ–តក់(១៩) នៅជិតផ្សារពួក សៀមរាប ពេលកំពុងរៀបចំឈរជាបេក្ខជនតំណាងរាស្ត្រមណ្ឌលក្រឡាញ់–ពួក ។ កាលពី២ខែមុនឃាតកម្មនេះ ពេលកៅ–តក់កំពុងបើកឡានហ្ស៊ីបមកបាត់ដំបង មានឡាន GMC ទាហានមួយមកពីសៀមរាបកៀរឡានកៅ–តក់ទម្លាក់ទៅក្នុងស្នាមភ្លោះ ។ ឈ្មោះអុនដែលត្រូវជាក្មួយប្រសារកៅ–តក់ បានធ្លាក់ពីលើឡានបោកក្បាលនឹងថ្មស្លាប់ទៅ ។ មួយអាទិត្យក្រោយមក ពេលកៅ–តក់ឡើងជិះឡានឈ្នួល ធ្វើដំណើរទៅសាលាខេត្តសៀមរាប ដើម្បីធ្វើលិខិតផ្សេងៗ ក្នុងការឈរបេក្ខជនតំណាងរាស្ត្រនោះ ពួកដាប–ឈួនដែលតាមកៅ–តក់ពីរខែមកហើយនោះ បានដកកាំភ្លើងខ្លីភ្ជង់កៅ–តក់ នាំចុះពីឡានឈ្នួលចូលដុប (បីគីឡូម៉ែត្រទៀតដល់ផ្សារពួក) ។ ដឹងថាគេប្រុងសម្លាប់ខ្លួនហើយ កៅ–តក់ក៏ប្រយុទ្ធដៃទទេដោះខ្លួន ។ ហេតុតែមិនដឹងខ្លួន ថាគេតាមប្រុងព្យាបាទសម្លាប់ខ្លួននោះ ទើបកៅ–តក់មិនមានដាក់អាវុធការពារខ្លួន ។

(៨) ជាបន្ទះសំណាមាសឬទង់ដែងចារមន្តអាគមយន្ត មូរបង្កក្នុងខ្សែវេញជាមួយបញ្ជើក្អែក ដុះលើឈើកំរដូចឫស្សី, ពោធិ, ខ្លិមស្ពោរ... ជ្រលក់ជ័រម្រាក់ ពាក់នៅក្បាលក្នុងការប្រយុទ្ធរបស់ខ្មែរសម័យអង្គរ ។

(៩) ដីរីស្រុកខ្មែរដែលគ្មានភ្លុក មានតែចែដែលមិនអាចដុះវែងបាន ព្រោះវាធ្វើឲ្យដំរីនៅមិនសុខនឹងចែនេះ ក៏បុកកប់ទៅក្នុងដើមឈើ កាច់បំបាក់ចោល ហៅថាចែកាច់ ។ បើសំបកឈើដុះកប់បាត់ គេហៅនាងពួន ។ គេមានជំនឿថា អាចជួយបញ្ចៀសគ្រាប់កាំភ្លើងធ្នូស្នាបាន ។

(១០) គេជឿថាមានប្រសិទ្ធិភាពអាចបញ្ចៀសគ្រាប់កាំភ្លើង (ក្តុំស័ក្តិប្រពន្ធដាប–ឈួន មានកណ្តាញ់នេះ) ។

(១១) ឆ្អឹងក្រអូមមាត់រាងសំប៉ែតប៉ុនកាក់ (គោក្របីឬមនុស្សតែកំរមានណាស់) អាចការពារគ្រាប់រំសេវ ។

(១២) ខ្លាយជ្រូកភាគច្រើនៗប្រហោង កំរមានតាន់ គេជឿថាអាចការពារភ្លើងឆេះនិងគ្រាប់រំសេវបាន ។

(១៣) ជាវត្ថុកសាងឡើងតាំងពីជំនាន់សម័យអង្គរ សំរាប់ពួកទាហានកាន់ការពារខ្លួនពេលសង្គ្រាម ។ គេសាងពីសរិទ្ធិ ដោយមានបញ្ចុះអាគមនិងលោហធាតុជាច្រើនមុខ និងរៀបហោមពិធីតាមសាសនាព្រាហ្ម ស្លទំហំប៉ុនម្រាមដៃជារូបព្រះពុទ្ធ ព្រះសិអារ្យ និងអាទិទេពសាសនាហិណ្ឌូជាច្រើន ដូចជាព្រះឥសូរ ព្រះនរាយណ៍ ព្រះភគនេស ព្រះខ្មួម(បឹទមុខ) ព្រះកច្ចាយ ព្រះក្រង់... ជាវត្ថុកំរដែលជនជាតិសៀមនិងខ្មែរស្វះស្វែងរកទុកការពារខ្លួននឹងគ្រោះថ្នាក់សព្វយ៉ាង និងការពារកាំភ្លើងគ្រាប់រំសេវ ។

(១៤) ជាដុំសំណាមូល ដែលគេចារយ័ន្តនិងអាគម រួចដំលុញឲ្យមូល រៀបហោមពិធីប្រសិទ្ធីឲ្យខ្លាំងពូកែ ។

(១៥) ជាតួព្យញ្ជនៈ ន តែខុសគ្នាទាំងរាងទាំងអក្សរអម មានចំនួន១០៨តួ កំរមានអ្នកចេះនខ្វាក់និមួយៗមានការប្រើផ្សេងពីគ្នា តាំងពីការពារអំពើ ស្នេហ៍ សត្រូវ សត្វសាហាវ ការពារគ្រាប់កាំភ្លើង ។

(១៦) មិនដឹងពីជំនាន់ណាមក គេយកធម៌ព្រះពុទ្ធ នមោពុទ្ធាយ មអឧ ឥតិបិសោ... ភគវាតិ តាំងជា៨ៗ ត្រូវជា៦៤តួ រួចគេទាញចុះឡើងចំនួន១០៨យ៉ាងផ្សេងគ្នា ដូចជា ប៉ែតដាន សារដាន ទាក់ដាន វង់ដាន ថយល័ង មហាឥស្សរោ សំណាញ់ពេជ្រ ឥតិបិសោលោតជើងសេះ មហាពុទ្ធា រនាំងពេជ្រ ឥតិបិសោមូរឆ្វេង មូរស្តាំ ម្កុដព្រះ និងយ័ន្តឥតិបិសោមួយចំនួន គេជឿថាស័ក្តិសិទ្ធិពូកែអាចការពារគ្រាប់រំសេវ ។

(១៧) សូមអានសៀវភៅ កាលប្បវត្តិវិទ្យានៃប្រទេសកម្ពុជា របស់ស្មេរត្រង់ទំព័រ១២៧ ។

(១៨) ហេតុបានជាបារាំងយកទីតាំងទួលចាក់អង្គរជាសាលាស្រុកព្រៃឈរ ព្រោះឃុំល្វាជាលំនៅស្ថានឧញ្ញាមហាវិជ័យ អតីតចៅហ្វាយស្រុកព្រៃឈរពីជំនាន់ហ្លួងនរោត្តមមក ។ ពេលបារាំងធ្វើកំណែទំរង់ រដ្ឋបាលខ្មែរគេក៏បង្កើតសាលាស្រុកនៅទីនោះ ។ ទីទួលស្ថិតនៅខ្ទង់៤០០ម៉ែត្រចុះពីផ្លូវជាតិ ទីជុំវិញជាវាលស្រែ ជាចំណុចគ្រោះថ្នាក់ បើកាលណាពួកបះបោរធ្វើការហ៊ុំព័ទ្ធ ទើបបារាំងលើកសាលាស្រុកទៅនៅព្រៃទទឹងវិញក្នុងរវាងឆ្នាំ១៩៤៨ ចម្ងាយ២៣គីឡូម៉ែត្រពីក្រុងកំពង់ចាម ១៨គីឡូម៉ែត្រពីប្រជុំជនផ្សារស្គន់ ។

(១៩) ពត៌មាននេះផ្ទុយពីសំណេរប៊ុណ្ណា-ចន្ទម៉ុលក្នុងសៀវភៅចរិតខ្មែរ ដែលថាកៅ-តក់ បានទៅសុំខ្ទីប្រាក់ដាប-ឈួនមករកស៊ី ហើយដាប-ឈួនក៏សម្លាប់កៅ-តក់ចោលទៅ ព្រោះខ្លាចធំជាងខ្លួន ។ លោកស៊ិម-គិនត្រូវជាក្មួយកៅ-តក់ និងជាអតិតខ្មែរសេរីបានឲ្យការថា លោកស័ក្តិប្រាំម៉ម-សារ៉ាត ដែលសព្វថ្ងៃរស់នៅរដ្ឋ Origan សហរដ្ឋអាមេរិក ជាទាហានជំនិតដាប-ឈួនបាននិយាយប្រាប់ថា ការសម្លាប់កៅ-តក់គឺសម្តេចសីហនុបានបញ្ជាពីភ្នំពេញ មកឲ្យដាប-ឈួនសម្លាប់កៅ-តក់ឲ្យបាន ព្រោះជាមេទ័ពខ្លាំងរបស់សឹងង៉ុកថាញ់ ដែលសម្តេចសីហនុចាត់ទុកជាសត្រូវទី១របស់ទ្រង់ ។